

BURGUNDI ZARÁNDOKAMPULLA KATYMÁRRÓL

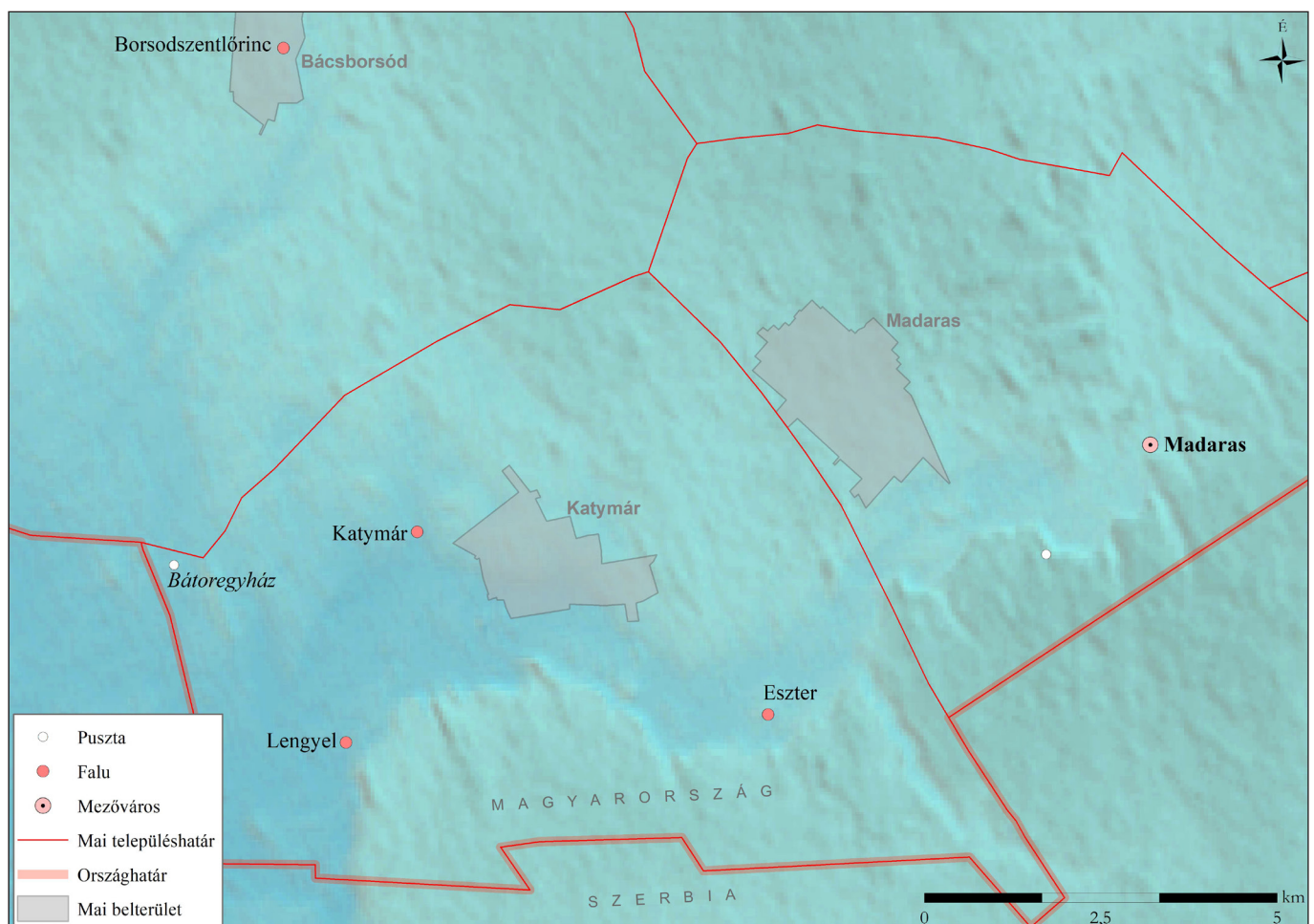
RÁCZ BERNÁT¹ – PÁNYA ISTVÁN²Magyar Régészet 12. évf. (2023) 2. szám, pp. 29–36. <https://doi.org/10.36245/mr.2023.2.4>

Magyarországon a közösségi régészet, azon belül is a múzeumbárát fémkeresős kutatók tevékenysége számos téren hozott új eredményeket. Amellett, hogy lelőhelyek sokasága vált ismertté a régészek számára, hatalmas mennyiségű, ezres nagyságrendű – alapvetően fémből készült – leletanyag került be a közgyűjteményekbe. Jelen tanulmány témáját egy különlegességnek számító lelet adja, amely a Bács-Kiskun vármegyei középkori településkutatási program során került elő a megye déli felén. E kisméretű, ólom-ón fiola története a viszonylag gazdag nyugat-európai szakirodalomnak köszönhetően jól rekonstruálható, és egyúttal értékes adatokkal szolgál a középkori Magyar Királyság és a nyugati zarándokhelyek kapcsolatához.

Kulcsszavak: Zarándokampulla, zarándoklat, közösségi régészet, Burgundia, településkutatás

A LELŐHELY

Katymár déli részén, a Roglatica-dűlőben, a Kígyós-patak völgyében található a helyiek által Török-dombnak/Turski gradnak/Gradinának (délszláv 'török vár', illetve 'váracska') nevezett magaslat (1. kép; LÁNG

1. kép: Katymár és Madaras környékének középkori topográfiája (térkép: Pánya István)

¹ Central European University, Department of Medieval Studies, e-mail: raczbernat@gmail.com

² Kecskeméti Katona József Múzeum, e-mail: panyaistvan@gmail.com

Rácz Bernát – Pánya István • Burgundi zárandokampulla Katymárról.

1966, 320, 328). 2022-ben, a Kecskeméti Katona József Múzeum középkori településkutatási programja keretében komplex vizsgálat zajlott a lelőhely területén. Ennek keretében geofizikai méréssel sikerült azonosítani a dombon épült templom helyét és méreteit, valamint a körülötte fekvő településen terepbejárás és fémkereső műszeres vizsgálat során igen nagy mennyiségű és értékes leletanyag begyűjtése történt meg. Utóbbi eredményeként került elő a tanulmány témáját adó zárandokampulla a domb déli előteréből, egy feltehetően módosabb ház területéről. A kapcsolódó levéltári kutatás alapján a lelőhely a középkori Eszter faluval lehet azonos, amely a török terjeszkedés előtt a Geszti család birtoka volt (1388: KAPOCS & KÖHEGYI 1983, 86; 1481: DL³ 81855; 1521: DL 37163).

ZARÁNDOKAMPULLÁK

A keresztény szent helyeken beszerezhető ampullák kultusza a késő antikvitásban kezdődött. Az ampullák a szent helyről származó olajat, vizet vagy földet tartalmaztak. E tárgyakra azért volt szükség, mert a keresztény zárandoklat szokásának terjedésével egyre többen akartak elvinni valamit a szent helyekről. Jól jellemzi a folyamatot egy 4. századi zárandok esete, aki, miközben megcsókolta a Szent Keresztet kiharapott egy darabot belőle (HAHN 1990, 85; WILKINSON 2006, 136–137; VINDUS 2021, 26). A szent helyekről származó tárgyak védelmet nyújtottak a zárandokoknak és az ott található ereklye szimbólumai voltak. Tartalmuknak pedig gyógyító hatást tulajdonítottak. A korai ampulláknak akkora volt a jelentőségük, hogy volt olyan zárandok, aki azt kívánta, a zárandokhelyről származó tárgyat vele együtt temessék el (HAHN 1990, 92; VIKAN 1982, 26).

A KATYMÁRI AMPULLA

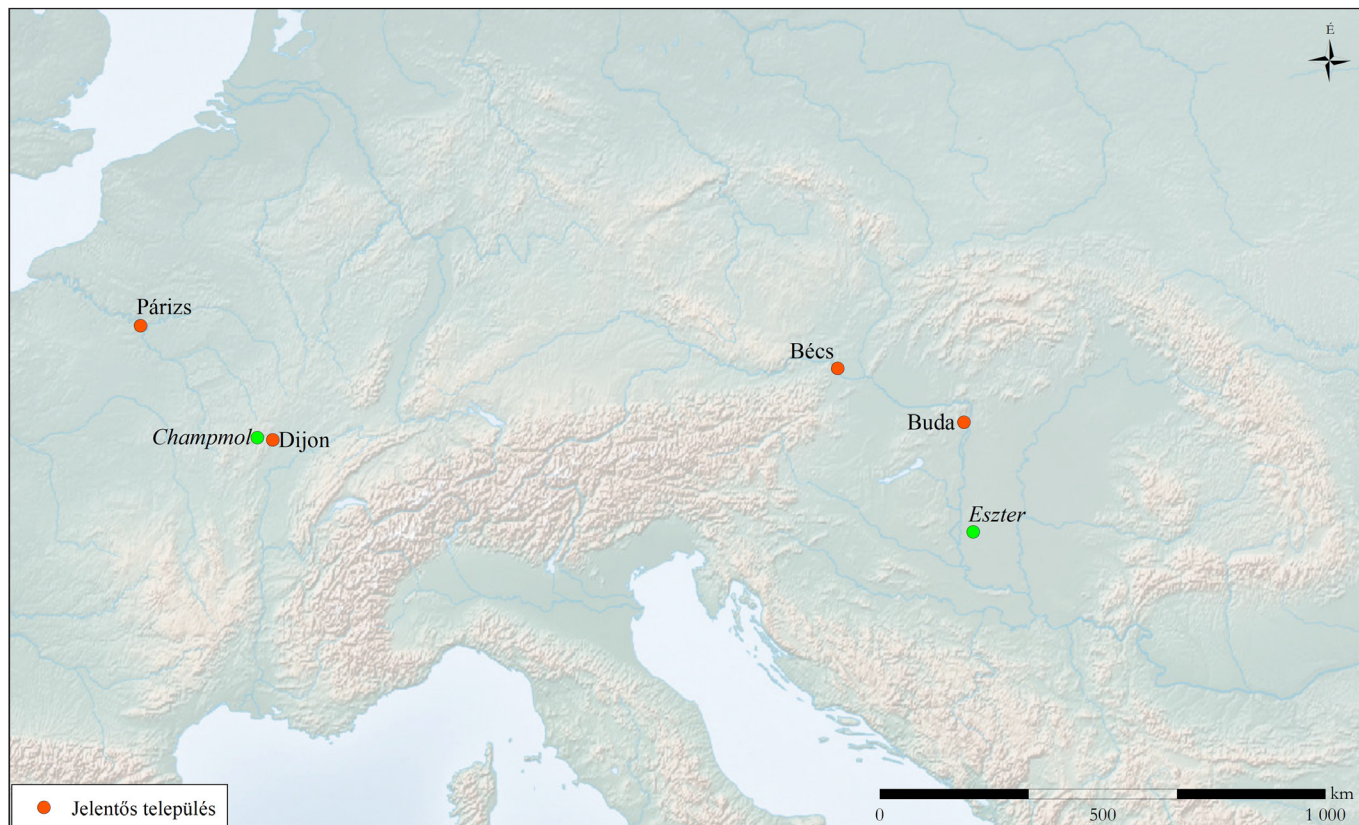
A Katymáron előkerült, 5 centiméter magas és az alján 3 centiméter széles, ólom-ón ampulla egyik oldalán a címerben három lilium jelenik meg, a címerpajzs tetején pedig egy korona található (2. kép). A másik oldali címer négyelt pajzsában a jobb felső és bal alsó sarokban megtalálható a lilium motívum, a bal felsőt és a jobb alsót többszörösen harántolt felület fedi. A címer környezetében több helyen négyzethalós ornamentika található, amely a címer felett nagyméretű rombuszokat alkot. Ezek közepén egy-egy markáns kiemelkedés látható, amely egy koronaábrázolás alsó része. A felső rész koronája sérült és nehezen kivehető.

A késő középkori franciaországi ampullákon gyakran megtalálható a lilimos címer fő motívumként. Sok esetben a tárgy mindkét oldalát címerábrázolás borítja, de előfordul, hogy a szent hely kultuszának a megjelenítése is felbukkan. A címeres ampullákat a 19. században úgy értelmezték, mint a koronázás-kor vagy más, a királyhoz köthető ünnepség idején beszerezhető tárgyat (BRUNA 1996, 257). Az értelmezés ellen szól, hogy nem ismerünk olyan adatot, amely alátámasztaná, hogy ilyen alkalmakra az udvar készített volna bármiféle ampullát. Később kialakult az a nézet, miszerint a címernek az ampullán való megjelenése a szent hely és a zárandokeklye valamiféle állami elismertségét és szentségét igazolhatta (BRUNA 1996, 257). Az angliai zárandoktárgy-kutató Brian Spencer véleménye eltért ettől, mivel szerinte a címeres ampullák a zárandoklaton résztvevő nemesek vagy akár a királyi család tagjai által kerültek szétosztásra a követőik között. Az

2. kép: Katymári ampulla, 15. század, 5 x 3 cm
(fotó: Kiss Béla)

³ Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltára, Budapest.

3. kép: Chartreuse de Champmol és Eszter elhelyezkedése (térkép: Pánya István)

ismert, hogy királyok és hercegek adtak le nagyobb rendeléseket zárandoklattal kapcsolatos kegytárgyakra (KOLDEWEIJ 2007, 64–65; BRUNA 1996, 257; SPENCER 1971, 62). Ehhez még érdemes azt is hozzátenni, hogy bizonyos ampullák esetében Spencer úgy gondolta, hogy a címerek csak egyszerű dekorációként kerültek a tárgyra, mivel a késő középkori mesterek egyébként is szerettek ehhez hasonló motívumokat alkalmazni.

Ahogy Spencer esetében jól látszik, a kutatók a 19. századi általános következtetések után sokáig úgy tekintettek a címeres ampullákra, mint beazonosíthatatlan tárgyakra. Ez a vélekedés csak az utóbbi időben változott meg Jos Koldeweijnek köszönhetően (KOLDEWEIJ 2007). Koldeweij meggyőzően mutatott rá arra, hogy a címer használatának igenis volt jelentősége; ezt egy burgundi címerrel ellátott csoport eredetének megmagyarázásával igazolta, amelynek forrását a burgundi udvarhoz kötötte és a Dijon melletti (ma már Dijon) Chartreuse de Champmol (champmoli karthauzi kolostor) díszítő Mózes-kútban találta meg

4. kép: Zárandokampulla Vlissingenből, 4 x 3,7 cm
(Collection Van Beuningen Family, 3672;
Kunera adatbázis 06729)

5. kép: Zárandokampulla Westenschouwenből, 4,2 x 3 cm
(Collection Van Beuningen Family, 3272;
Kunera adatbázis 06730)

6. kép: Zarándokampulla Delftből, 3,7 x 3,1 cm
(Collection Van Beuningen Family, 4122;
Kunera adatbázis 16902)

7. kép: Zarándokampulla Heeswijk-Dintherből, 4,1 x 3,1 cm
(R. A. K. Swelheim magángyűjteményéből, BAM 2401;
Kunera adatbázis 14493)

(3. kép; KOLDEWEIJ 2007, 64–65). A csoporttal összevetve egyértelművé válik, hogy a katymári ampullán szintén burgundi címerábrázolás található (4–7. képek).⁴

BURGUNDI EREDET

Champfamol a 15. század elején már regionális kegyhelynek számított, amelynek erős politikai vonatkozásai is voltak. A kolostor fontos hely volt közvetlenül a burgundi udvar mellett, amit az is bizonyít, hogy a kolostor templomában temették el II. (Merész) Fülöpöt (1342–1404) (NASH 2010, 371). Igazi latin keresztény zarándokhellyé viszont csak a IV. Jenő pápa (1431–1447) által III. (Jó) Fülöp hercegnek (1396–1467) adományozott Szent Ostya kultuszával válhatott 1433-ban. A vérző ostyának a herceg felesége, Portugáliai Izabella (1397–1471) 1454-ben aranyozott ezüstmonstranciát készíttetett, amely a kultusz fontosságát mutatja (KOLDEWEIJ 2007, 65–66). Valószínűleg nemcsak a vérző ostya látványa, hanem – ahogy Koldeweij értelmezte – a helyszínen található Mózes-kút vize és a hercegi sír is messze földről vonzotta a zarándokokat (8–10. képek). A kút fontosságáról árulkodik, hogy – bár úgy tűnik, zarándokjelvények is beszerezhetőek voltak a kolostorban –, a kút vize ereklyeként való használatának a népszerűségét ezek a tárgyak meg sem közelítették (KOLDEWEIJ 2007, 65–66). A Mózes-kúthoz köthető ampullák jellemzően Franciaország, Hollandia és Flandria területén kerültek elő (KOLDEWEIJ 2007, 65–66). KOLDEWEIJ (2007 72) mutatott rá arra az érdekes jelenségre, miszerint a központi kútfaragvány talapzatán ábrázolt, a 19. században még megtalálható Merész Fülöp címer

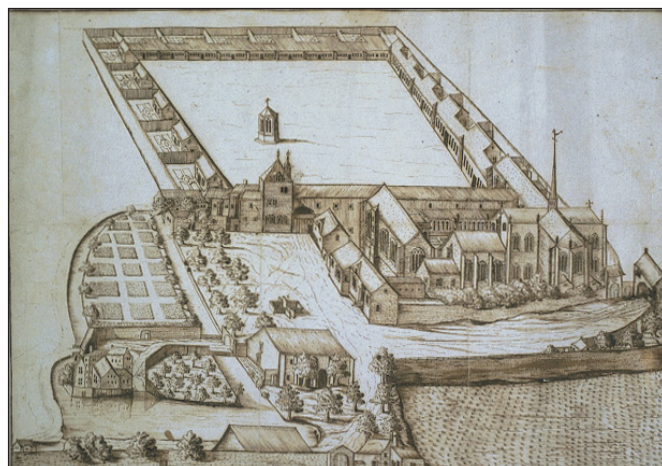

8. kép: Claus Sluter: Mózes-kút, 1395–1404 (részlet: Ézsaiás, Mózes, Dávid; Chartreuse de Champmol, Dijon, Franciaország, fotó: Henri Waerenburgh)

⁴ Az ábrák alatt látható Kunera-szám a tárgyak [adatbázisban](#) szereplő azonosítója.

9. kép: Claus Sluter: Mózes-kút, 1395–1404 (részlet: Jeremiás, Zakariás, Dániel; Chartreuse de Champmol, Dijon, Franciaország)

10. kép: Aimé Piron: Chartreuse de Champmol látképe 1686-ból (Bibliothèque municipale de Dijon)

valószínűleg elég impozáns volt, ezenfelül még a vízben is visszatükröződött, amely jó vizuális indítást adhatott a címer ampullára helyezéséhez.

Susie NASH (2008, 726–727) művészettörténész véleménye határozottan nem egyezik Koldewejj zarándokút-elképzelésével. Szerinte a korábbi kutatások által gyakran említett, a helyszínre látogatóknak bűnbocsánatot adó forrásokat félreértelmezték, és inkább egy zártkörű szent helyről lehet szó, amely főként a szerzeteseket szolgálta. Mindkét kutató érvei meggyőzőek, de a zarándoktárgy-szakértő Koldewejj érvei mellé sorolható a nagyszámú zarándokampulla vizuális burgundi kötődése, amelyet a kutató – teljesen megalapozottan – csakis kizárólag Champmolhoz köt. Ezenkívül

egy bizonyos burgundi uralkodók sírjának közelsége is alátámasztja a hely fontosságát (LINDQUIST 2008), és egyben valószínűvé teszi, hogy a burgundi zarándokampullák innen származtak. Ha esetleg a kutat nem is lehetett megközelíteni, azt tudjuk, hogy a templomba biztosan be lehetett menni (NASH 2008, 726). Az is elképzelhető, hogy a zarándokok itt szerezték be a vízereklyét tartó ampullákat a vérző ostya és a sírok meglátogatása után.

Koldewejj elméletét támasztja alá Laura D. GELFAND (2005) kutatása Champmolról és a zarándokokról. Gelfand véleményét később is megerősítette, amelyben hangsúlyozta, hogy Nash elképzelése ellen szólnak a látogatóknak kijelölt területek, a zarándokjelvények és a biztonsági beruházások (rácsok és zárok) (GELFAND 2011, 90–95). Így például a templomban is volt legalább harmincnégy olyan hely, amelyet a szerzetesek nem foglaltak el, valamint a bejárati kapu előtt huszonegy lovat lehetett kikötni (GELFAND 2011, 95).

MAGYARORSZÁG ÉS A BURGUNDI HERCEGSÉG A 15. SZÁZADBAN

A 15. században Magyarország és Burgundia többször is szoros politikai kapcsolatba került (BÁRÁNY 2014, 41–46). Ezek közül valószínűleg a legfontosabb Mátyás (1458–1490) 1470-es évekbeli politikája, amikor Merész Károllyal (1467–1477) összefogva a német-római császár ellen szövetkeztek (BÁRÁNY 2014, 46–58). Merész Károly fő célja egy hatalmas Burgundia megteremtése volt, amely, mint egy új Lotaringia, a Német-Római Birodalom és Franciaország között nőtt volna ki (BÁRÁNY 2014, 47–49). KOLDEWEIJ (2007, 65) elméletének politikai szálát és SPENCER (1971, 62) elképzelését követve lehetséges, hogy akár egy

Rácz Bernát – Pánya István • Burgundi zarándokampulla Katymárról.

nagyobb világi rendezvényen osztottak ki hasonló tárgyakat a követeknek, akik között Magyarországról érkezők is lehettek.

A katymári lelet talán egy gazdagabb házból került elő, amelynek egyik lakója vagy egy Burgundiát is érintő zarándoklaton vett részt, ahol maga szerezte be a tárgyat, vagy kapcsolatban lehetett olyan követekkel, akik a burgundi hercegséggel tartották a kapcsolatot, esetleg akár maga is részt vehetett hasonló eseményen. Ilyen találkozók nem csak Burgundiában és távoli területeken történtek; burgundi követség érkezett a budai udvarba is (BÁRÁNY 2014, 65).

A mai Bács-Kiskun vármegye területéről nagyon kevés olyan tárgyat ismerünk, amely zarándoklathoz kapcsolódik, és a legtöbb ezek közül római és itáliai zarándoklatra utal. Champmol egy új zarándokhely volt, ahová sokkal kisebb volt az esélye, hogy egy magyarországi zarándok eljutott, mint annak, hogy diplomáciai kapcsolatok juttatták el ezt a tárgyat a Magyar Királyságba. Annak ellenére, hogy a zarándokhely nem bukkan fel magyarországi forrásokban, nem zárható ki egy esetleges zarándok jelenléte, de az általános tendencia ezt nem támasztja alá, és inkább szól a diplomáciai kapcsolat mellett. A politikai eseménysorozat során akár a champmoli kolostorban is szert tehetek a tárgyra a zarándokhely meglátogatásával együtt.

ÖSSZEGZÉS

A középkori Eszterről származó zarándokampulla nem csak a Magyarországról kiinduló zarándoklatok különleges nyomaként fontos, de azért is, mert része a Mózes-kutat és a burgundi ampullákat középpontjában tartó kutatói vitának. Eszter település azonosítása az írott és térképi források vizsgálata mellett közösségi régészeti kutatásokon alapszik. Ugyancsak a fémkeresős kutatás eredménye a bemutatott ampulla is. A régészek és a fémkeresős civilek együttműködése azonban igen rövid múltra tekint vissza Magyarországon, hiszen alig több mint tíz éve indult el hazánkban a két oldal közeledése, a múzeumok részéről – sokszor jogosan – érzett bizalmatlanság enyhülése. A Kecskeméti Katona József Múzeumhoz hasonlóan ország-szerte több tízezer tárgy került be a 2010-es évek eleje óta a gyűjteményekbe, azonban a zarándokokhoz köthető tárgyak mindenhol igen ritkának számítanak.⁵ Szimbolikusan tekinthető, hogy a bemutatott tárgy a magyar-szerb határtól néhány kilométerre került elő. Amíg idehaza a 2020-as évekre a legtöbb múzeum kiépítette a maga civil fémkeresősökből álló holdudvarát, addig a szomszédos Szerbia területén e kutatási forma igen körülményesen művelhető, és az ezzel foglalkozó civilek megítélése is igen negatív.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozunk Kovács Gábor múzeumbarátnak áldozatos munkájáért, illetve a tanulmány témáját adó lelet megtalálásáért, továbbá Jos Koldeweynek a tárgy meghatározásában nyújtott segítségével (2022. szeptember 22.). A Hollandiában talált ampullákról készült képeket H. W. J. Pironnak, R. J. M. van Genabeknek, R. A. K. Swelheimnek, a Kunera adatbázis kutatóinak, a Van Beuningen Gyűjteménynek és a 's-Hertogenbosch-i kulturális örökségi hivatalnak köszönhetjük. Végül köszönjük K. Németh András régésznek (Tolna vármegye, Wosinszky Mór Múzeum) és Rózsa Zoltánnak (Magyar Nemzeti Múzeum), hogy szóbeli tájékoztatást adtak a közösségi régészeti tevékenység során Tolna és Békés vármegyében előkerült leletekről.

AJÁNLOTT IRODALOM

Gelfand, L. D. (2005). 'Y Me Tarde': The Valois, Pilgrimage, and the Chartreuse de Champmol. In Blick, S. & Tekippe, R. (eds.), *Art and architecture of late medieval pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*. Studies in medieval and Reformation traditions 104. Leiden; Boston: Brill, 567–586. https://doi.org/10.1163/9789047430070_024

⁵ Tolna vármegyében a Vindus Melinda által közölt ampullán kívül csupán 6–8 zarándokjelvényről van ismeretünk (K. Németh András szóbeli közlése, 2022. december 15.). A rendkívül jól kutatott orosházi járásban (Békés vármegye) a hasonlóan nagy (több tízezres) leletanyagban sem ampulla, sem zarándokjelvény nem található (Rózsa Zoltán szóbeli közlése, 2022. szeptember 11.).

Rácz Bernát – Pánya István • Burgundi zarándokampulla Katymárról.

Csukovits, E. (2003). *Középkori magyar zarándokok*. Budapest: História • MTA Történettudományi Intézete.

Koldeweij, J. (2007). A Pilgrim's Badge and Ampullae Possibly from the Chartreuse of Champmol. In Blick, S. (ed.), *Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Essays in Honour of Brian Spencer*. Oxford: Oxbow Books, 64–74.

Vindus, M. (2021). Középkori zarándokampulla Cikó-Eszterpusztáról. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 43, 23–35. <https://doi.org/10.55022/WMME.2021.2>

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bárány, A. (2014). *Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526) Angol-magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában* (Az MTA doktora cím elnyeréséért benyújtott értekezés). Debrecen.

Bruna, D. (1996). *Enseignes de pèlerinage et enseignes profanes*. Paris: Réunion des musées nationaux.

Gelfand, L. D. (2005). 'Y Me Tarde': The Valois, Pilgrimage, and the Chartreuse de Champmol. In Blick, S. & Tekippe, R. (eds.), *Art and architecture of late medieval pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*. Studies in medieval and Reformation traditions 104. Leiden; Boston: Brill, 567–586. https://doi.org/10.1163/9789047430070_024

Gelfand, L. D. (2011). Illusionism and Interactivity: Medieval Installation Art, Architecture and Devotional Response. In Gow, A. C. (ed.), *Push me, pull you: Imaginative, emotional, physical, and spatial interaction in late medieval and Renaissance art*. Leiden: Brill, 87–116. https://doi.org/10.1163/9789004215139_025

Hahn, C. (1990). Loca sancta souvenirs: Sealing the Pilgrim's Experience. In Ousterhout, R. G. (ed.), *The Blessings of Pilgrimage*. Urbana: University of Illinois Press, 85–96.

Kapocs, N., & Köhegyi, M. (1983). *Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban*. Baja: Türr István Múzeum.

Koldeweij, J. (2007). A Pilgrim's Badge and Ampullae Possibly from the Chartreuse of Champmol. In Blick, S. (ed.), *Beyond Pilgrim Souvenirs and Secular Badges. Essays in Honour of Brian Spencer*. Oxford: Oxbow Books, 64–74.

Láng, J. (1966). Katymár község földrajzi nevei. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 3, 307–334.

Lindquist, S. C. M. (2008). *Agency, visuality and society at the Chartreuse de Champmol*. Aldershot, England: Ashgate.

Nash, S. (2008). Claus Sluter's 'Well of Moses' for the Chartreuse de Champmol reconsidered: Part III. *The Burlington Magazine* 150 (1268), 724–741.

Nash, S. (2010). "The Lord's Crucifix of costly workmanship": Colour, Collaboration and the Making of Meaning on the Well of Moses. In Vinzenz, B., Primavesi, O. & Hollein, (eds.), *Circumlitio: The Polychromy of Antique and Medieval Sculpture*. Frankfurt am Main: Hirmer Publishers, 357–381.

Rácz Bernát – Pánya István • Burgundi zarándokampulla Katymárról.

Spencer, B. (1971). A Scallop-Shell Ampulla from Caistor and Comparable Pilgrim Souvenirs. *Lincolnshire History and Archaeology* 6, 56–66.

Vikan, G. (1982). *Byzantine Pilgrimage Art*. Washington DC: Dumbarton Oaks.

Vindus, M. (2021). Középkori zarándokampulla Cikó-Eszterpusztáról. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 43, 23–35. <https://doi.org/10.55022/WMME.2021.2>

Wilkinson, J. (2006). *Egeria's travels*. Oxford: Aris & Phillips.